

“DUNYO TA’LIMI SIFATINI OSHIRISHNING ILG’OR USULLARI ILMIY JURNALI”

5-Oktyabr, 2026-yil

ILM VA MILLIY UYG’ONISH YO’LIDA: MUNAVVARQORI ABDURASHIDXONOVNING HAYOTI VA FAOLIYATI

*Qarshi xalqaro universiteti Milliy g’oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi
yo’nalishi 4- bosqich talabasi*

Nabijonova Kumushxon

Contact: +998946246004 ; Email: nabijonovkumushxon25@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada XX asr boshlarida Turkiston jadidchilik harakatining yirik namoyandalardan biri Munavvarqori Abdurashidxonovning hayoti va faoliyati tahlil qilinadi. Uning yangi usul maktablarini tashkil etish, milliy darsliklar yaratish, matbuotni rivojlantirish, ma’rifiy va ijtimoiy tashkilotlar tuzish, oliy ta’lim tashabbuslarini ilgari surish hamda milliy taraqqiyot g’oyalarini targ’ib qilishdagi xizmatlari yoritiladi. Shuningdek, Munavvarqorining 1929-yilda qamoqqa olinishi va 1931-yilda qatl etilishi misolida qatag’on siyosatining milliy ziyolilar taqdiriga ta’siri ko’rib chiqiladi. Maqolada uning ma’rifat, ta’lim va milliy taraqqiyotga oid merosining bugungi yoshlar uchun ahamiyati ham tahlil qilinadi.*

Kalit so’zlar: *Munavvarqori Abdurashidxonov, jadidchilik, ma’rifat, yangi usul maktabi, milliy matbuot, Turkiston, milliy uyg’onish, qatag’on, ta’lim, milliy meros.*

Kirish

Jadidlar aslida kim edi? Nima sababdan XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkistonning ilg’or ziyolilari maktab, matbaa, gazeta, teatr va ilm-fan masalalariga bunchalik katta e’tibor qaratdilar? Ularning asosiy maqsadi nimadan iborat edi? Bu savollarga javob izlar ekanmiz, jadidchilikni faqatgina yangi usulda ta’lim berish harakati sifatida tushunish yetarli emasligini ko’ramiz. Jadidlar jamiyat taraqqiyotini, avvalo, insonning dunyoqarashi va bilim darajasini o’zgartirishdan boshlash kerak, deb hisoblaganlar. Shu sababli ular maktab ochish, darslik yaratish, matbuotni rivojlantirish, milliy madaniyatni yuksaltirish va jamiyatning ijtimoiy-siyosiy hayotida faol qatnashishga intildilar. Ana shunday ma’rifatparvarlardan biri Munavvarqori Abdurashidxonov edi. U 1878-yilda Toshkentning Shayx Xovand Tohur dahasi Darxon mahallasida ziyoli oilada tug’ilgan. Otasi Abdurashidxon mudarris, onasi Xosiyatxon otin bo’lgan. Dastlab oilasida ta’lim olgan Munavvarqori keyinchalik Yunusxon madrasasida, so’ng Buxoroda tahsil olgan. Munavvarqori hayotining asosiy mazmunini bir jumla bilan ifodalash mumkin: xalq taraqqiyoti uchun ma’rifatni qurolga aylantirish. Uning faoliyatini o’rganish orqali jadidlarning maktab va darslikdan boshlangan harakati qanday qilib matbuot, madaniyat va siyosiy hayotgacha kengayganini ko’rish mumkin.

Asosiy qism

1. Munavvarqorining ma’rifat yo’lidagi ilk qadamlari

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston jamiyatida ta'lim tizimini yangilash masalasi muhim muammolardan biri edi. An'anaviy ta'lim bilan bir qatorda zamonaviy fanlarni o'qitish, bolalarning savod chiqarish usullarini takomillashtirish zarurati tobora kuchayib bordi. Munavvarqori ana shu ehtiyojni chuqur anglagan ziyolilardan edi. U 1901-yilda Toshkentda yangi usul maktabini tashkil etdi. Keyinchalik bunday maktablar faoliyatini kengaytirishga harakat qildi. Uning nazarida maktab faqatgina savod chiqaradigan joy emas, balki yosh avlodning fikrlashi, dunyoqarashi va axloqiy tarbiyasi shakllanadigan muhit bo'lishi kerak edi. Munavvarqori yangi maktablar uchun o'quv adabiyotlariga ham alohida e'tibor berdi. Uning “Adibi avval”, “Adibi soniy”, “Usuli hisob”, “Tajvid”, “Havoyiji diniya”, “Tarixi anbiyo”, “Tarixi islomiya”, “Yer yuzi” kabi asarlari ta'lim jarayonida foydalanilgan. Bu yerda muhim jihat shundaki, Munavvarqori faqat “maktab ochgan jadid” emas. U ta'lim tizimini o'zgartirish uchun darslik ham zarurligini tushungan pedagog edi. Uning “Adibi soniy” asaridagi maktab haqidagi qarashlarida ham ta'limning inson hayotidagi o'rni keng talqin qilinadi. U maktabni bolaning aqliy va axloqiy tarbiyasi shakllanadigan muhim muhit sifatida ko'rsatadi. Demak, Munavvarqorining ma'rifatparvarlik faoliyatida maktab → darslik → tarbiya bir-biridan ajralmas tushunchalar bo'lgan.

2. Milliy darslik yaratish — milliy ta'limni shakllantirish vositasi

Munavvarqori faoliyatining yana bir muhim jihati — o'quvchilar uchun ona tilidagi darsliklar yaratganidir. 1907-yilda “Adibi avval” va “Adibi soniy” kabi asarlari nashr etildi. Keyingi yillarda u hisob, geografiya, din tarixi va boshqa yo'nalishlarda ham o'quv qo'llanmalar yaratdi. “Yer yuzi” geografiyaga oid bilimlarni o'rgatishga xizmat qilgan bo'lsa, “Tajvid” diniy bilimlarni tartibli o'rganishga qaratilgan edi. Bu asarlarning ahamiyati faqat ularning o'quv qo'llanma bo'lganida emas. Ular orqali o'zbek tilida ta'lim berish imkoniyatlari kengaydi. Munavvarqori ta'limda diniy bilim bilan birga dunyoviy bilimlarning ham zarurligini ilgari surgan. Shu ma'noda uning pedagogik faoliyatida ilm, axloq va milliy tarbiya bir butun tizim sifatida namoyon bo'ladi.

3. Matbuot orqali xalq ongini uyg'otish

Jadidlar maktab bilan cheklanib qolmadilar. Chunki ular jamiyatdagi fikriy o'zgarish uchun kengroq axborot maydoni zarurligini anglagan edilar. Munavvarqori 1906-yilda “Xurshid” gazetasini nashr eta boshladi. Keyinchalik “Najot”, “Kengash” kabi nashrlarda muharrirlik faoliyatini olib bordi. Gazeta va jurnallar o'sha davr uchun oddiy axborot vositasi emas edi. Ular orqali ta'lim, madaniyat, jamiyat, milliy o'zlik va taraqqiyot masalalari muhokama qilindi. Shu jihatdan Munavvarqorining matbuotchilik faoliyatini uning maktabchilik faoliyatining davomi sifatida ko'rish mumkin. Maktabda u bolaning dunyoqarashini, matbuotda esa jamiyatning fikrini o'zgartirishga intildi.

4. Ma'rifatdan ijtimoiy-siyosiy faoliyat sari

1917-yilgi siyosiy voqealar Turkiston jadidlarining faoliyatida yangi bosqichni yuzaga keltirdi. Munavvarqori ham siyosiy jarayonlarda faol qatnashdi. 1917-yil 14-martda

“DUNYO TA'LIMI SIFATINI OSHIRISHNING ILG'OR USULLARI ILMIY JURNALI”

5-Oktyabr, 2026-yil

Toshkentda “Sho‘roi Islomiya” tashkiloti tuzilganida Munavvarqori uning asoschilaridan biri bo‘lgan. Tashkilot dasturini ishlab chiqishda ham uning ishtiroki qayd etiladi. Bu davrda jadidlarning ma‘rifiy qarashlari tobora kengroq ijtimoiy-siyosiy mazmun kasb etdi. Ular ta‘limli va ma‘rifatli jamiyatgina o‘z kelajagini belgilash imkoniga ega bo‘lishini ta‘kidladilar. Munavvarqori ham xalqning ijtimoiy va siyosiy hayotdagi faolligini oshirishga intildi. Turkistonning kelajagi, milliy boshqaruv va ta‘lim masalalari uning faoliyatida muhim o‘rin egalladi.

5. Oliy ta‘lim va ilmiy-ma‘rifiy muhit yaratish tashabbuslari

Munavvarqorining faoliyatini faqat boshlang‘ich ta‘lim bilan cheklash mumkin emas. U Turkistonda yuqori bosqichdagi ta‘limni rivojlantirish zarurligini ham anglagan. 1918-yilda Turkiston xalq universiteti faoliyati bilan bog‘liq jarayonlarda Munavvarqorining tashabbuslari muhim o‘rin tutdi. 1918-yil 12-mayda uning tashabbusi bilan universitet tarkibida Musulmon xalq dorilfununi tashkil etilgan. Uning sa‘y-harakatlari bilan 1918-yil 2-iyunda dorilmuallimin ham ish boshlagan. Bu esa jadidlar uchun muallim tayyorlash masalasi naqadar muhim bo‘lganini ko‘rsatadi. Bu faoliyatdan shunday xulosa chiqarish mumkin: Munavvarqori uchun ta‘lim islohoti birgina maktab ochish bilan tugamagan. U maktab uchun o‘quvchi, o‘quvchi uchun darslik, darslik uchun muallif va maktab uchun malakali muallim zarurligini tushungan.

6. Milliy madaniyat va jamoatchilik faoliyati

Munavvarqori turli ma‘rifiy va jamoat tashkilotlarini tashkil etish yoki ularning faoliyatida qatnashish orqali ham jamiyat taraqqiyotiga xizmat qildi. Manbalarda uning “Jamiyati xayriya”, “Turon”, “Turkiston kutubxonasi”, “Maktab”, “Ko‘mak” kabi jamiyat va uyushmalar faoliyati bilan bog‘liq tashabbuslari qayd etiladi. Bunday faoliyat jadidchilikning muhim xususiyatini ko‘rsatadi: milliy uyg‘onish faqat maktabdagi dars bilan amalga oshmaydi. Buning uchun kitob, matbuot, kutubxona, teatr, xayriya va jamoatchilik faoliyati ham kerak edi. Shu sababli Munavvarqori faoliyatini bir nechta yo‘nalishning birlashuvi sifatida baholash mumkin: ta‘lim + matbuot + madaniyat + jamoatchilik + milliy taraqqiyot.

7. Qatag‘on: ma‘rifatparvar hayotining fojeali yakuni

Munavvarqorining faoliyati sovet hokimiyati yillarida ham davom etdi. U turli maorif va ilmiy-ma‘rifiy lavozimlarda ishladi. Jumladan, 1922-yilda Akademmarkaz raisi bo‘lgan, keyinchalik pedagogik va ilmiy muassasalarda faoliyat olib borgan. Biroq 1920-yillarning oxiriga kelib milliy ziyolilarga nisbatan siyosiy bosim kuchaydi. 1929-yil 6-noyabrda Munavvarqori boshchiligida 38 kishi “Milliy Ittihad” va “Milliy Istiqlol” tashkilotlariga aloqadorlikda ayblanib qamoqqa olindi. Keyinchalik ish bo‘yicha qamoqqa olinganlar soni 87 kishiga yetgan va tergov Moskvaga ko‘chirilgan. 1931-yil 23-aprelda Moskvada bo‘lib o‘tgan sud majlisida Munavvarqori va yana 14 nafar mahbusga o‘lim jazosi berilgan. Hukm o‘sha kuni ijro etilgan. Shunday qilib, butun umrini ta‘lim va milliy taraqqiyotga bag‘ishlagan Munavvarqorining hayoti qatag‘on siyosati natijasida fojiali yakun topdi. Ammo tarixning

“DUNYO TA'LIMI SIFATINI OSHIRISHNING ILG'OR USULLARI ILMIY JURNALI”

5-Oktyabr, 2026-yil

achchiq bir haqiqati shundaki, insonning hayotini to'xtatish mumkin, ammo uning ilm va ma'rifat orqali qoldirgan g'oyalarini yo'q qilish oson emas.

8. Munavvarqori merosi va bugungi yoshlar mas'uliyati

Bugun Munavvarqori Abdurashidxonov haqida gapirish faqat tarixiy shaxsning tarjimai holini eslash degani emas. Uning faoliyati zamonaviy yoshlar uchun ham muhim savollarni qo'yadi. U o'z davrida mavjud imkoniyatlar cheklangan bo'lishiga qaramay, maktab ochdi, darslik yozdi, gazeta chiqardi, ilmiy-ma'rifiy tashkilotlar tuzdi va ta'lim tizimini rivojlantirishga harakat qildi. Bugungi yoshlar esa uning davridagiga nisbatan juda katta imkoniyatlarga ega: zamonaviy universitetlar, kutubxonalar, elektron manbalar, axborot texnologiyalari va xalqaro ta'lim imkoniyatlari mavjud. Shunday ekan, Munavvarqori merosiga munosib bo'lish — faqat uning nomini yodda saqlash emas. Bu, eng avvalo, ilm olish, mustaqil fikrlash, o'z kasbini puxta egallash, jamiyatga foyda keltirish va Vatan taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shish bilan namoyon bo'ladi. Munavvarqorining hayoti bugungi avlodga yana bir muhim saboq beradi: katta o'zgarishlar ba'zan juda oddiy ko'ringan bir ish — bolaga ta'lim berish, kitob yozish yoki bilim ulashishdan boshlanadi.

XULOSA

Munavvarqori Abdurashidxonov XX asr boshlaridagi Turkiston tarixida ma'rifat, ta'lim va milliy uyg'onish g'oyalarini amaliy faoliyat bilan bog'lay olgan yirik ziyolilardan biridir. Uning yangi usul maktablarini tashkil etishi, darsliklar yaratishi, milliy matbuotni rivojlantirishi, jamoat va ma'rifiy tashkilotlarda faol qatnashishi, oliy ta'lim tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashi uning faoliyati keng qamrovli bo'lganini ko'rsatadi. Munavvarqori hayotining qatag'on bilan yakunlangani esa XX asr tarixidagi murakkab va og'riqli jarayonlardan biridir. 1931-yilda uning hayoti zo'ravonlik bilan tugatilgan bo'lsa-da, uning ilm-ma'rifatga asoslangan qarashlari bugungi kungacha o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda. Munavvarqori merosining eng muhim mazmuni shundaki, millat taraqqiyoti avvalo bilimli, ongli va mas'uliyatli insonni tarbiyalashdan boshlanadi. Shu nuqtai nazardan uning hayoti bugungi yoshlarni tarixni bilishga, ilm olishga va o'z bilimini jamiyat manfaatiga yo'naltirishga undaydigan muhim tarixiy maktabdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurashidxonov M. Tanlangan asarlar. – Toshkent, 2003.
2. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. – Toshkent, 2002.
3. Alimova D. Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. – Toshkent, 1999.
4. O'zbekistonning yangi tarixi. 2-kitob: O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. – Toshkent, 2000.
5. O'zbekiston tarixi jurnali, 2024-yil, 1-son.

“DUNYO TA’LIMI SIFATINI OSHIRISHNING ILG’OR USULLARI ILMIY JURNALI”

5-Oktyabr, 2026-yil

6.O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi materiallari.

7.O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi materiallari.

8.ZiyoUz elektron kutubxonasi: Munavvarqori Abdurashidxonov hayoti va asarlari.